

БЪЛГАРИЯ – МАКЕДОНИЯ: ЩЕ ОСТАНЕМ ЛИ В ПЛЕН НА „ПОЛИТИКАТА НА ИДЕНТИЧНОСТТА“?

От гледна точка на здравия разум България следва да води своята политика спрямо Македония на две нива – на две „скорости“. Бързата скорост в българо-македонските отношения е призвана да компенсира дългото забавяне и пропуснатите възможности за двустранно сътрудничество през последните три десетилетия. България първа призна независимостта на Република Македония през 1992 г., през 1999 г. двамата премиери Костов и Георгиевски подписаха двустранна декларация за отношенията, но сътрудничеството и партньорството между двете страни остана на незадоволително равнище – особено след смяната на двата кабинета в София и Скопие през 2001 г. Няма нито един реализиран икономически проект, значима инвестиция или съвместна инициатива, които да отбелязват развитие на двустранните отношения през този период. Общите приказки за дострояване на железница между София и Скопие, реализацията на магистрален път като част от полузабравения коридор № 8... списъкът с добри намерения и нереализирани проекти може да бъде продължен.

Причините за това са малко на брой и са доста очевидни. През 90-те години и през първото десетилетие на новия век България затъна в собствения си преход, и преживя съществен срив на своя институционален потенциал като държава, и драматична обществена трансформация, които оставиха страната в процес на разпад преди да осъществим частична мобилизация на ресурсите си за кандидатстване в НАТО и ЕС. Македония бе в аналогична, но и още по-трудна ситуация. Ако България през целия този период оставаше до голяма степен привързана към контрола на руския постимперски проект в криза, Македония правеше първи несигурни стъпки извън хегемонията на Белград върху малката република. С покорство и немалко късмет, Скопие успя да остане почти извън драматичното кръвопролитие на пост-Югославия, съхранявайки почти изцяло структурите на всеобхватния сръбски контрол – върху институции, специални служби, медии и стопанство. Там където разоряващата се сръбска държава не успяваше да съхрани контрола си върху Скопие – ръка за помощ на Белград подаваше Атина... Въпреки ембаргото, което Гърция наложи на Македония заради името ѝ, гръцките инвестиции и като цяло – икономическата експанзия на гръцкия капитал на практика в голяма степен поставиха македонската икономика под стратегически гръцки контрол.

България просто отсъстваше. Отсъстваше и останалият свят – кой ще тръгне да инвестира в разгара на постюгославското кръвопролитие и международно ембарго.

Втора причина от съществено значение за слабата динамика на българо-македонските отношения бе развитието на междуетническите отношения в самата Република Македония. През 2001 г. избухна криза между македонските държавни институции и въоръжения бунт на албански групировки, свързани с АОК в Косово, и реализирали се впоследствие чрез албанската политическа партия Демократичен съюз за интеграция в Македония. Под международно посредничество бе подписан Охридския договор, който доведе до разширяване на албанската властова автономност, особено на общинско ниво. Моделът на управление на Македония бе ориентиран към т.нар. „консенсуална демокрация“, предполагаща и изискваща сътрудничество между голяма албанска партия и победилата в поредните избори македонска политическа сила (на практика – СДСМ или ВМРО-ДПМНЕ). България подпомогна правителството на Л. Георгиевски за справяне с кризата от 2001 г., но усилията на София се оказаха периферни спрямо общия процес на умиротворяване на междуетническите отношения в югозападната ни съседка.

Най-значимият фактор – причина за слабата динамика на двустранните отношения между София и Скопие обаче бе систематично провежданата „политика на идентичността“ и от двете страни, която водеше в продължение на десетилетия до блокада на опитите за партньорство в различни области – включително на икономиката и развитието на инфраструктурата. От югославската федерация Република Македония наследи своята национална утопия, изградена върху отрицанието на общото минало с България и върху представянето ѝ единствено като агресор. Славянската версия на македонската национална история почива върху презумпцията, че хората, населявали териториите на географска Македония са били с изключително славянски произход и идентичност, за разлика от българите, които са преимуществено „татари“ или пришълци от далечния изток на Азия. Тази етно-антропологична разделителна линия играе роля на базисна легитимация за съществуване на македонска идентичност поне от Средновековието насам. Оттук – претенциите за македонска идентичност на цар Самуил, оттук – претенцията за „македонски идентитет“ на авторите и разпространителите на славянската писменост и култура и т.н. В доказването на небългарски произход и идентичност на македонската нация са включени и мероприятията по преименуване и

дори фалшифициране на литературни, исторически и документални свидетелства, факти и процеси от близкото и по-далечното минало.

Наследили от бивша Югославия политическото високомерие и натиск върху България по т.нар. „македонски въпрос“, лидерите на нова – независима Македония внесоха в нейната конституция и известния член, задължаващ македонската държава „да се грижи“ за македонските малцинства извън територията на републиката. Този текст изигра значима роля в радикализирането на гръцката позиция по проблемите на независимостта и името на Република Македония. Българската държава и обществено мнение също реагираха враждебно и неколккратно на опитите на специалните служби в Скопие (със запазено силно участие на Белград) да поддържат претенцията за „македонско малцинство“ в Пиринска Македония, включително и чрез политически организации като „Илинден“. Подписването на декларацията между двете страни от 1999 г. с не в значителна степен напрежението по този въпрос, без да го разреши окончателно.

Ескалацията на националистическите емоции е изпитано средство за съхраняване и заздравяване на политическата власт – лична, партийна или котерийна. Това бе добре известно на лидера на ВМРО-ДПМНЕ Никола Груевски, който дойде на власт с изборна победа през 2006 г. Митологията за „античния произход“ на македонската нация съществува от времената на югославизма и ентусиазирано се споделя и от определени лидери на македонската диаспора през последния половин век. Груевски превърна „антиквизацията“ в мощен ресурс – перпетуум мобиле на своята власт, която с времето придобиваше все по-ясно очертан кланово-авторитарен характер. С „античния“ националистически мит Груевски обслужваше властовия си статут далеч извън простата пропаганда, ентусиазираща младите македонци, че са наследници на Александър Велики. „Антиквизацията“ като политика даваше твърди гаранции, че официалните отношения с Гърция не могат да бъдат регулирани, а това от своя страна ефективно блокираше процеса на европейска и атлантическа интеграция на Македония. Груевски нямаше интерес от интеграция в тази посока. Неговият бизнес и неговата власт бяха доста по-облагодетелствани от специалните му отношения и с Анкара, и с Москва, и с Белград, а и с Атина – на неформално ниво. Така с „антиквизацията“ македонската „политика на идентичността“ достигна предела на политическо самокапсулиране, поддържащо устойчивост и безнаказаност на кланово-авторитарния режим на Груевски. Отношенията с България бяха хладни и неангажиращи – Скопие нямаше стимул да прави

компромиси или да върви по пътя на регионално сътрудничество – двустранно или многостранно. Още повече, че перспективата за европейска интеграция през този период доста помръкна... И двете версии на македонската национална утопия – средновековно-славянската и античната – бяха изградени върху отчетливи антибългарски идеологически предпоставки. Този факт има своето значение при формирането и развитието на „политиката на идентичността“ спрямо Македония от българската страна на разделителната линия.

За българската национална идентичност Македония е травма – рана, която е била открита твърде дълго, за да може бързо да зарасне или да се трансформира. Травмата е нанесена с решенията на Берлинския конгрес, които ревизират утопията Сан Стефано, приета като даденост от новоосвободеното българско общество. Травмата се задълбочава в процеса на национално-освободителното движение в Македония, в което българската идентичност влиза в нелеки метаморфози в контекста на променящите се визии и стратегии на основните участници и съперници в движението. Парадоксално, но факт – поддръжниците на централизираната „върховистка“ визия за обединение на свободна България с „многострадална Македония“ са родени и израснали в самата Македония. Обратно, приходите на вълната на национално-освободителния романтизъм към Македония дейци от всички други български краища, формират гръбнака на автономистката визия за бъдещето на Македония. Причините за автономизма са различни – идейни, стратегически и конюнктурни, но те се формират в контекста на нарастващото съперничество между София, Белград и Атина за подчиняване на македонското движение за еманципация от османска власт на собствените държавно-политически цели.

Както е известно, България губи това състезание – и през 1913, и през 1919, и след 1944 г., когато сталиновата прислуга в София не просто легитимира югославистката визия за Македония, но провежда кампания за насилствена денационализация в българската част на Македония – Пиринско. Тази денационализация и до ден днешен се явява аргумент в подкрепа на основната иредентистка теза на македонизма – че македонците обитават всички дялове на географската област Македония. Пораженията на България, жертвите, дадени за българската кауза в Македония, предателството на българската кауза от страна на комунистическата колониална администрация след 1944 г. – това са жалоните на българската горчивина и трудна примиримост с наследеното статукво на поражението. Признаването на независимата македонска държава през

януари 1992 г. от България – първа в света – полага основите на една възможна промяна в отношенията между институциите и между обикновените хора от двете страни на границата. От българска страна съществуваше очакването, че югославистката доктрина на македонизма като антибългарска държавна идеология на Скопие ще изтлее в процеса на припомняне – от страна на самите македонци – на тяхната истинска идентичност. Очакванията на българите се оказаха в значителна степен нереалистични, защото представата ни за самата македонска идентичност се оказа повърхностна и едностранчива. Разговарял съм с десетки македонци от всички поколения и убеждения – от истински изповядващи българска идентичност до яростни поддръжници на македонизма в неговите югославистки и „антички“ версии (които между впрочем също са добре информирани за българската идентичност на предците си), и имам доста подробна представа за израстването на това, което е днешната македонска идентичност.

„Македонци се почувствахме през 20-те години“, говореше ми в началото на 90-те македонският българин проф. Александър Димитров. „Българската армия бе дошла победоносно и след няколко години бе изтласкана обратно зад Деве баир. За нас настанаха времена на терор. Ако в училище кажеш една българска дума, учителят сърбин те бие с пръчка по ръцете и налагат глоба на родителите ти... Имай късмет да кажеш, че си българин – правилният отговор беше „прави сърбин“. Дете съм бил и съм се оплакал на майка ми, че искат да се казвам сърбин. Тя ме успокояваше – е, кажи, че си македонче... А иди ти му кажи, пак се вълнувах аз... Отвън на ъгъла на къщата бе общарската работилничка на баща ми – служил войник в българската армия. „Шуми Марица“ припяваше той под ударите на общарския чук, но с ъгълчето на околото си виждаше приближаващия се сръбски джандарин. „Шуми Марица“ млъкваше и под ударите на чука се чуваше демонстративно друга песен – „Дунье ранке, дунье ранке, круше караманке...“ От гръцката страна на междата не е било много различно. След Втората световна война „Хабсбургът на Балканите“ – Йосип Тито проявява геополитическо творчество, което носи на втория югославски проект впечатляващ успех. (Тук не забравяме ролята на Москва и подчинения ѝ Коминтерн, но конкретната реализация на македонизма се случва в Белград и в Скопие.) Македонската идентичност е легитимирана и – по-важно – приета. Защото тя спестява на македонските българи изпитанията да бъдат систематично виктимизирани от поредните победители – след поредното оттегляне на българската армия зад Деве баир. Ако тази мотивация съществува в историческия опит и колективното съзнание на македонските българи – да

се обособят като македонци, има ли голямо значение каква точно идеологическа доктрина ще създаде и легитимира тяхната нова национална утопия?

Посткомунистическа България не възроди и не си припомни патоса на болезнения национален романтизъм спрямо Македония. И слава Богу! Но в една латентна и инертна форма мнозинството българи останаха с очакването, че македонците – щат не щат – скоро ще се признаят за българи, няма къде да ходят. Ние добре разбираме и наследството на сръбския – югославистки контрол върху Македония, и притаената мощ на УДБА-та върху македонския елит и институции (така както КГБ никога не си е отивала от България)... Виждаме успешните сръбско-гръцки проекти за съхраняване на Македония в общата ос между Атина и Белград чрез издигането на власт на хора от бившия югокомунистически елит или като Груевски – от „ВМРО“... Това, което също виждаме, но не можем да си обясним е масовата популярност на сръбския турбо фолк и на цялостната наследена от миналото сръбска масова култура в Македония. Гневим се на все още разпространената югоносталгия, забравяйки две важни неща. Първо, че у нас също има немалко носталгии по времената на комунистическата диктатура. И второ, че времената на комунистическа Югославия се оказаха времето на най-заможното съществуване на македонците около Вардара кажи-речи в цялата им досегашна история...

Комбинацията между устояващата на времето различност на събратята ни край Вардар и очакванията те отново да припознаят ако не настояща българска идентичност, то поне очевидното си българско минало, доведе до създаване сред немалки групи на българското обществено мнение на едно специфично отношение на скептицизъм и раздражение от оцеляващото статукво на македонизма в Република Македония. Лидери на това отношение станаха публични фигури – „експерти по македонския въпрос“, изградили кариерата си и популярността си върху систематично негативно (на моменти – подигравателно) отношение към македонската различност – оправдана или не. Тези хора бързо се превърнаха в лидери на българската „политика на идентичността“ спрямо Македония. Те циментираха позициите и влиянието си съвместно със своите аналози в Скопие, които се препитават от традиционните постулати на антибългаризма, наследен от миналото и доизграждан в процеса на кризисно утвърждаване на македонската независимост след 1991 г. Антибългаризмът и обидата от антибългаризма се превърнаха в автоматизирани реакции на враждебност и конфликт винаги, когато някой имаше нужда от тях. Българо-македонските отношения се превърнаха в процес, който е

изумително лесно управляем от страна на всеки недоброжелател – както на България, така и на Македония, където и да се намира той – в Белград, в Атина, в Москва или другаде.

Стратегическата схема на торпилиране на българо-македонското партньорство и сближаване се отличава с пределна простота. Пращаш някого – в София или в Скопие – да излезе публично и да каже или да направи нещо гадно или обидно за другата страна. Каквото ще да е – взето от история, от настояще, ченгеджийска интрига, опашата лъжа... Може и нищо да не казва – достатъчно е изложба да направи, филм да прожектира, нещо безобразно на граничния пункт да организира (имаше такива случаи...). От другата страна със сто процента сигурност скачат на крака професионалните експерти по българо-македонските отношения. Следват дни – седмици на вдъхновена неприязън, нападки, заплахи и тотално отравяне на двустранните отношения за известно – по-кратко или по-дълго време. Същите елементарни схеми се вихриха в навечерието на подписване на договора между България и Македония преди две години и преди ратификацията му. Аналогична бомба гръмна и в комисията за общото наследство – въпреки, че тя би следвало да работи настрана от актуална политика и корист.

„Политиката на идентичност“ не е феномен, който може да се прекрати или да се забрави. Както болезнеността на македонския въпрос за българското национално съзнание, така и отчаяната нужда от преподаване на максимално убедителна национална утопия и идентичност на македонското обществено съзнание правят от „политиката на идентичността“ неразделен спътник на българо-македонските отношения в обозримо бъдеще. Задачата, пред която сме изправени е да разделим ролите и функциите на двата типа политика в двустранните отношения между София и Скопие. Първо, в максимално бърз порядък да разгърнем и утвърдим политиките, практиките, проектите на двустранно сътрудничество в прагматичните области на икономиката, инвестициите, търговията, инфраструктурата, сътрудничеството в отбраната и сигурността, образованието и европейската интеграция, на междучовешките контакти. Второ, да се въоръжим с търпение, упоритост и добронамереност за да разчистваме стъпка по стъпка натрупаните планини от конфликт, болка, враждебност и несъвместимост на „политиките на идентичността“ – в дългосрочен план. И трето – най-важно – да правим винаги оперативна разлика между едното и другото, между динамиката на прагматичното сътрудничество и бавното, внимателно преизграждане на съвместимост и близост в областите на идентичността – история, култура, наследство.

Договорът, подписан между България и Македония бе бавен десетилетия и стана възможен и реален преди всичко благодарение на стратегическата инициатива от страна на Запада да се стабилизира (Западните) Балкани предвид нарастващия алтернативен геополитически натиск и пробив на Русия и Турция в региона през последното десетилетие. Москва усилено превръща Сърбия и Република Сръбска в Босна и Херцеговина (БиХ) в свои стратегически предимства за нова подялба на Балканите (да споменем и арогантното навлизане на русия стратегически интерес у нас, в България). Турция води гъвкава и перспективна политика на интеграция на мюсюлманските общности на Балканите в своята стратегия за геополитическо завръщане в региона (позната и като неоосманизъм). Трудната функционалност на БиХ, ескалацията на конфликта между Белград и Прищина и крехкият етнически баланс в Северна Македония са само примери в пълзела на полуомиротворените след кръвопролитията от 90-те години Балкани.

В този контекст кланово-олигархичният режим на Груевски играеше ролята на ключов фактор за ефективно блокиране на двустранните отношения както с България, така и с Гърция и Албания. Тази блокада предотвратяваше дори и най-малките стъпки за европейска и атлантическа интеграция на Република Македония и откриваше широко вратата за навлизане на руския и турския стратегически интерес както в Македония, така и в по-широкия регион около нея. Затова смяната на правителството в Скопие и позициите, заети от новия премиер Заев отвориха качествено нови възможности за подобряване на българо-македонските отношения като част от ускорения процес на евроатлантическа интеграция на самата Македония. Новата динамика на българо-македонските отношения и разрешаването на поредица двустранни проблеми, наследени от десетилетия бяха част от този ускорен процес на интеграция на Македония, който изискваше разрешаване на проблемите между Скопие и неговите съседи. Както българо-македонският договор, така и Преспанският договор между Атина и Скопие се оказаха интегрална част от този процес на евроатлантическа стабилизация на балканския регион. Чудно ли е, че московската агентура и в София, и в Скопие, и в Атина отхвърля толкова ожесточено тези договори?

Има един основен инструмент за осуетяване на успешното развитие на двустранните отношения между София и Скопие в контекста на тяхната европейска и атлантическа интеграция. Това е целенасоченото смесване на „политиката на идентичността“ с дневния ред на прагматичното и динамично – за да не кажем спешно

– сътрудничество между двете страни в икономика, инфраструктура и сигурност. Отношенията между България и Македония през последните 30 години са имали различна степен на интензивност и ползотворност – от чувствителното затопляне и сътрудничество между кабинетите на Иван Костов и Любчо Георгиевски до хладната дистанция и самоизолация на режима на Груевски. Но инструментът за блокиране на всеки напредък през тези десетилетия винаги е бил един и същ – поредна провокация в сферата на „политиката на идентичността“.

В този контекст си струва да кажем няколко думи и за работата на българо-македонската историческа комисия. Не зная кой какво е очаквал и очаква от нея, но нейната работа не може да бъде нито бърза, нито светкавично успешна. Преди всичко, задачата поставена пред нейните членове е да открият и формулират теми, събития и исторически личности, които могат да бъдат свързващо звено и основа за приближаване на двете страни в тъй чувствителната сфера на „политиките на идентичността“. Аз смятам, че в тази сфера Македония има да променя наистина доста повече неща, отколкото България (Без това да означава, че ние нямаме митове, с които трябва да се разделим.) Но хайде да мислим спокойно и разумно. Идентичността е конкретна рамка – основа на човешкото съзнание: лично, групово и обществено. Затова тя се променя бавно и противоречиво. Идентичността е като голям кораб в океана, който прави завой бавно и предпазливо – поради огромната инерция, характерна за голямата му маса. Ако идентичността се сменя светкавично – „корабът“ загребва вода и потъва. Правителството на Заев в Скопие си дава сметка за неудържимостта на тази национална митология, с която бе натоварен македонизмът както по времето на втората Югославия, така и при „античкия“ експеримент на автократа Груевски. „Античката“ идентичност е по-лесна за отхвърляне – може би защото е по-нова и по-абсурдна. Ядрото на югослависткия македонизъм ще се променя по-трудно и по-бавно поради страховете, че изоставянето на неговите митове може да застраши самото съществуване на македонската държава.

Знаем, че в нашите обществени среди има хора, които биха насърчили „обръщането на кораба“ – коработопането на македонизма. Това е обяснимо като емоционална реакция, но промислено ли е като стратегическа визия? Какво очаква Република Северна Македония (РСМ), ако тя навлезе в остра криза на обществена и държавнополитическа идентичност? Щастливо обединение с България, или фрагментация, конфликт, отровени регионални отношения и нарастваща заплаха от ново отваряне на тъмните страници от балканската история? Ако допуснем внезапен срив на

македонизма – особено под пряк български натиск – каква идентичност ще изплува отдолу? Симпатия към България или още по-голяма омраза ще носи тази идентичност? Нека бъдем реалисти – времето на романтичния национализъм на Балканите приключи! Съществуването и стабилността на РСМ е основната предпоставка за геостратегически баланс в нашата част на Балканите, на чиято основа е единствено възможно позитивното стопанско, демократично и обществено развитие на всички страни в региона. Ние отхвърляме „политиката на идентичността“, осигурила съществуването на класическия македонизъм върху антибългарска основа. Но сме заинтересовани от постепенна и положителна еволюция на предефиниране обществената и държавнополитическа идентичност на Македония в посока на доверие, партньорство и общ интерес между България и РСМ като суверенни страни и близки съседи.

България е заинтересувана от един устойчив във времето и последователен процес на промяна и адаптация на историческите митове – най-вече македонистки, но също така и наследени от българската история, който ще бъде естествената основа за сближаване на двата народа. Ние не знаем дали това сближаване ще доведе до една в значителна степен припокриваща се идентичност, или ще съхрани специфичната идентичност на нашите македонски съседи в една нова концептуална рамка, която да загърби антибългаризма и да ни направи отново ако не братя, то поне близки съседи, споделящи успеха си и разрешаващи съвместно проблемите си.

Българо-македонската комисия трябва да бъде оставена встрани от политическото злободневие за да работи. Не съм пленник на илюзии и зная, че върху нейните членове се оказва и ще се оказва политически натиск. Без него няма да минем – най-малкото като стимул за добронамереност и като инструмент за коригиране на провокации и от двете страни. Но този натиск не бива да бъде нито открит – публичен, нито заплашителен. Комисията трябва да работи зад закрити врата, да се отчита публично за работата си, а политиците трябва да оценяват нейните постижения или недостатъци за да коригират съвместно изискванията си към нея.

Струва ми се, че българо-македонските двустранни отношения биха били успешни, ако магистралата и железницата София – Скопие, както и редица други прагматични проекти бъдат осъществени значително по-бързо, отколкото ще се случи финалното затваряне на дилемите, свързани с „политиките на идентичността“. Нека дадем прагматичен шанс за сближаване на България и Македония в конкретни, практични

неща. Ако успеем – по-дългосрочните цели ще имат по-здрава основа. Защото успехът в двустранните отношения ще променя и двете страни – може би не много бързо, но с висока степен на сигурност.